

بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش وابستگی ژئوپلیتیک جمهوری خودمختار نخجوان به ایران

هادی اعظمی^۱ سیده‌های زرقانی^۲ محسن سلطانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۲/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۲/۲۱

چکیده

وابستگی کشورها به همدیگر، بر وزن ژئوپلیتیک و نوع رفتار آنها در عرصه بین‌المللی تاثیر فراوانی دارد. روابط ایران و جمهوری آذربایجان از ابتدای ۱۹۹۰ که این کشور به استقلال رسید، با چالش‌هایی مواجه بوده است. نخجوان به‌عنوان بخشی از کشور آذربایجان، توسط دالان زنگزورمگری ارمنستان از سرزمین مادری جدا افتاده و پس از جنگ قره‌باغ، تنها راه ارتباط زمینی بین نخجوان و آذربایجان، استفاده از خاک ایران است. با توجه به روابط امنیتی و چالش‌های فراوانی که در طی سالیان گذشته بین دولت آذربایجان و ایران به‌وجود آمده و همچنین، با توجه به عدم پیوستگی جغرافیایی این کشور با واحد برونگان خود (نخجوان) که از بزرگ‌ترین مشکلات استراتژیک این کشور است، باید با افزایش سطح وابستگی ژئوپلیتیک نخجوان به ایران، نوع روابط دو کشور آذربایجان و ایران را تغییر داد. مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و پرسشنامه‌ای، به بررسی، اولویت‌بندی و بیان میزان تاثیر متغیرهای گوناگون در بعد اقتصادی بر افزایش وابستگی نخجوان به ایران پرداخته است. با توجه به نتایج، افزایش حمل و نقل زمینی از طریق خاک ایران، بهبود زیرساخت‌های ارتباطی، افزایش حجم سوآپ نفت و گاز و توسعه فعالیت‌های نیروگاهی، از مؤثرترین عوامل برای افزایش وابستگی نخجوان به ایران بوده‌اند.

واژه‌های کلیدی: وابستگی ژئوپلیتیک، جمهوری، خودمختار، نخجوان، ایران

---

۱. دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد aazami@um.ac.ir

۲. دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد h-zarghani@um.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد sorena_698842@yahoo.com

۱- مقدمه

در این پژوهش اشاره شده است که داشتن مناطقی با عنوان مناطق برونگان، در نوع رفتار بین‌المللی یک کشور بسیار مهم تلقی می‌شود و زمینه را برای وابستگی یک کشور به سایر کشورها، برای برقراری ارتباط با واحد جداافتاده خود فراهم می‌کند. ناپیوستگی جغرافیایی با نخجوان، از مهمترین مشکلات ژئوپلیتیک جمهوری آذربایجان پس از مسأله قره‌باغ است. پس از جنگ ۱۹۸۸ قره‌باغ و قطع ارتباط زمینی مستقیم بین نخجوان و خاک اصلی از طریق خاک ارمنستان، تنها راه ارتباط زمینی آذربایجان با واحد برونگان خود، استفاده از فضای سرزمینی ایران است. از زمان استقلال این کشور در ۱۹۹۰، با وجود اشتراکات فراوان دینی، زبانی، فرهنگی و تاریخی، چالش‌های متعددی بین دو کشور به‌وجود آمد که تبعاتی در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، نظامی-امنیتی و فرهنگی برای ایران به‌همراه داشته است. با توجه به وابستگی این کشور به ایران برای برقراری ارتباط با نخجوان و از آنجا که دورنمای روشنی نسبت به بهبود روابط آذربایجان و ارمنستان دیده نمی‌شود و همچنین، مرز کوتاه ۱۱ کیلومتری نخجوان با ترکیه- که کاملاً در تیررس توپخانه ارتش ارمنستان قرار دارد- افزایش سطح وابستگی ژئوپلیتیک نخجوان به ایران، برای ایجاد تغییری هرچند اندک در نوع روابط سیاسی خود با دولت همسایه در اولویت‌های مهم ایران قرار دارد. هدف و سؤال اصلی مقاله این است که چه متغیرهایی در زمینه اقتصادی-تجاری در افزایش وابستگی ژئوپلیتیک نخجوان به ایران مؤثرند و اولویت‌بندی عوامل مؤثر در افزایش وابستگی ژئوپلیتیک نخجوان به ایران از دیدگاه صاحب‌نظران این بحث چگونه است؟

۲- روش تحقیق

تحقیق حاضر به بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش وابستگی ژئوپلیتیک جمهوری نخجوان به ایران پرداخته است. این تحقیق از نظر ماهیت توصیفی-

بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش ژئوپلیتیکی جمهوری .../۷۳

تحلیلی است. در این پژوهش، ابتدا به شناسایی عوامل اقتصادی مؤثر در افزایش وابستگی ژئوپلیتیک نخجوان به ایران پرداخته شده است، که در این راستا در آغاز با مطالعات کتابخانه‌ای، متغیرهای مؤثر بر آن تعیین و سپس با استفاده از اطلاعات پرسشنامه‌ای، که اعضای گروه نمونه شامل ۲۷ نفر از کارشناسان خبره این مبحث هستند، به بررسی میزان تاثیر متغیرهای اقتصادی در افزایش وابستگی نخجوان به ایران پرداخته شده است. پرسشنامه محقق‌ساخته و پایایی آن از طریق آلفای کرونباخ تعیین شد. در تحلیل داده‌های پرسشنامه‌ای از نرم‌افزار *spss* استفاده و همچنین، آزمون‌های استنباطی نظیر فریدمن به کار گرفته شده است.

۳- چارچوب نظری و پیشینه تحقیق

۳-۱. چارچوب نظری:

رهیافت سازه‌انگاری

از نظر این رویافت، همان‌گونه که «اریک رینگمار» اشاره می‌کند، هویت‌ها منافع را شکل می‌دهند و منافع نیز سرچشمه اقدام‌ها هستند و به کنش‌ها و رفتارها در سیاست خارجی می‌انجامند. رویافت سازه‌انگاری بر سه اصل اساسی استوار است:

الف- ساختارهای نظری، فکری و هنجاری به اندازه ساختارهای مادی اهمیت دارند و نقش مؤثری در کنش‌های سیاسی ایفا می‌کنند.

ب- هویت‌های سیاسی، تاریخی، مذهبی و قومی در شکل‌گیری منافع و رفتار بازیگران نظام بین‌الملل نقش انکارناپذیری ایفا می‌کنند که شامل ایجاد مرزهایی است که خود را از دیگران جدا می‌کنند (Smith, 1963: 17). یک دولت دیگران را مطابق هویت و ساختاری که برای آنها قائل است، درک می‌کند (Linkalter, 2000:175).

ج- مفروضه سوم، تعامل ساختار-کارگزار است. سازه‌انگاران بر این باورند که ساختار و کارگزار در فرایندی دیالکتیک، یکدیگر را بازتولید می‌کنند (Price & Reus, 1998: 262). از نظر اونف:

قواعد، کارگزاران را بر اساس ساختارها و ساختارها را بر مبنای کارگزاران تعریف می‌کنند و با تغییر در تعداد، نوع، رابطه و محتوای قواعد، ساختاران و کارگزاران به شکل مستمر بازتولید می‌شوند (Onuf, 1989:7).

در گفتاری سازه‌انگارانه، هویت مذهبی حکومت ایران و تلاش‌های فرهنگی-ایدئولوژیک آن در ابتدای استقلال آذربایجان، برداشت باکو نسبت به ایران را تغییر داد و این کشور روابط خود با ایران را، به‌عنوان تهدیدکننده منافع خود پی‌ریزی کرد و این مسأله تا حد زیادی نفوذ ایران را در نخجوان و همین‌طور خاک اصلی آذربایجان در سالیان بعدی محدود و متأثر ساخت.

در این تعامل، همان‌گونه که ونت اشاره می‌کند، ممکن است نشانه‌هایی رد و بدل شوند، رویه‌هایی شکل بگیرند و کنش‌هایی صورت پذیرند که به دشمنی، احساس تهدید و ایجاد نگرشی امنیتی بینجامند (ونت، ۱۳۸۴: ۳۵۹).

جمهوری خودمختار نخجوان

جمهوری خودمختار نخجوان، قسمت برونگان کشور آذربایجان و واقع در قسمت جنوبی منطقه قفقاز و گوشه شمال غربی ایران است. از نظر موقعیت جغرافیایی، در ۴۴۰/۴۶ تا ۴۶۰/۸ طول شرقی و ۳۸۰/۵۰ تا ۳۹۰/۴۷ عرض شمالی واقع شده است و ۵۵۰۰ کیلومتر مربع وسعت دارد (Zaman, 2015:86). نخجوان طبق آمار ۲۰۱۵ میلادی، بالغ بر ۴۳۹۸۰۰ نفر جمعیت داشته است (بانک جهانی، ۲۰۱۵). از نظر ترکیب قومیتی، از کل

بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش ژئوپلیتیکی جمهوری ... / ۷۵

جمعیت این جمهوری حدود ۹۹/۱ درصد ترک، ۰/۱۵ درصد روس‌تبار و بقیه را سایر قومیت‌ها مانند کردها و گرجی‌ها تشکیل داده‌اند (Nakhchivan, 2005:112).

نقشه ۱-۳: موقعیت جغرافیایی جمهوری خودمختار نخجوان (<https://maps.google.com>).

برونگان (برون‌بوم)^۱

مناطق برونگان سرزمین‌هایی هستند که توسط خاک کشور همسایه از کشور مادری خود جدا افتاده‌اند، دسترسی به آنها بر طبق معاهده و قرارداد است و اعمال تشریفات گمرکی به‌سختی صورت می‌گیرد (فیروزی و سلطانی، ۱۳۹۳: ۸۱). منطقه برون‌بوم از دسترسی به نزدیک‌ترین بازار برای محصولات خود و نیز منابع انرژی و نیروی کار دور می‌افتد. تقویت نیروهای جدایی‌طلب از دیگر مشکلات این مناطق برای سرزمین مادری خود است.

---

1. Exclave

خودمختاری^۱

خودمختاری به الگوی سیاسی ای گفته می‌شود که دارای حکومت و پارلمان محلی ویژه‌ای است و قوانین و مالیات‌ها و سیاست‌های اقتصادی ویژه‌ای دارد؛ اما در روابط خارجی و امور مربوط به دفاع و جنگ و صلح تابع حکومت مرکزی است (مجتهدزاده، ۱۳۸۶: ۱۱۲).

خودمختاری به انواع مختلفی تقسیم بندی شده که عبارتند از:

- مطالبه‌ای: نظیر کردستان عراق؛

- توافقی: مانند خودمختاری جمهوری نخجوان از آذربایجان؛

- تفویضی: مثل مناطق آزاد تجاری (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۷۸).

۲-۳. پیشینه تحقیق

در ارتباط با پیشینه تحقیق و در رابطه با نقش نخجوان در تعادل بخشی به روابط سیاسی دو کشور ایران و آذربایجان، نوشته‌های زیادی در دسترس نیست؛ اما برخی آثار پیشین که به گونه‌ای با موضوع کنونی ارتباط دارند، عبارتند از:

الف- پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی نقش موقعیت برونگان جمهوری خودمختار نخجوان در مناسبات ژئوپلیتیک ایران و آذربایجان»، نوشته محسن سلطانی، اردیبهشت ۱۳۹۴. نویسنده در این اثر به بررسی تاثیر مؤلفه‌های گوناگون اقتصادی، سیاسی، امنیتی، توریستی و فرهنگی بر افزایش وابستگی ژئوپلیتیک نخجوان و در سطحی فراتر، جمهوری آذربایجان به ایران پرداخته است.

ب- مقاله «آذربایجان و رویکرد خروج آهسته نخجوان از وابستگی به ایران» نوشته فرزاد رضانی، اردیبهشت ۱۳۹۲: مرکز مطالعات ایران- اوراسیا.

ج- مقاله « بافت و ژنوم‌های ژئوپلیتیک مؤثر بر سیاست خارجی در روابط ایران و جمهوری آذربایجان » نوشته امید آزادی، پاییز ۱۳۹۱، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام. در این مقاله بیان شده که حوزه ژئوپلیتیک قفقاز یکی از مناطق مهم تمدن بشری و در میان مجموع کشورهای این منطقه، جمهوری آذربایجان دارای اعتبار ژئوپلیتیک و امنیتی برای ایران است.

۴- یافته‌های کتابخانه‌ای

۴-۱. مهم‌ترین مسائل و تنش‌ها در روابط جمهوری آذربایجان و ایران

روابط دو کشور از ابتدای استقلال آذربایجان تاکنون، همواره با فراز و نشیب همراه بوده و مسائل گوناگونی این روابط را در ابعاد مختلف ژئوآنومیک، ژئوکالچر، سیاسی و... تحت شعاع قرار داده است. در ذیل به مهم‌ترین عواملی که به شکل‌گیری مناسباتی نه چندان دوستانه بین دو کشور منجر شده، اشاره می‌شود:

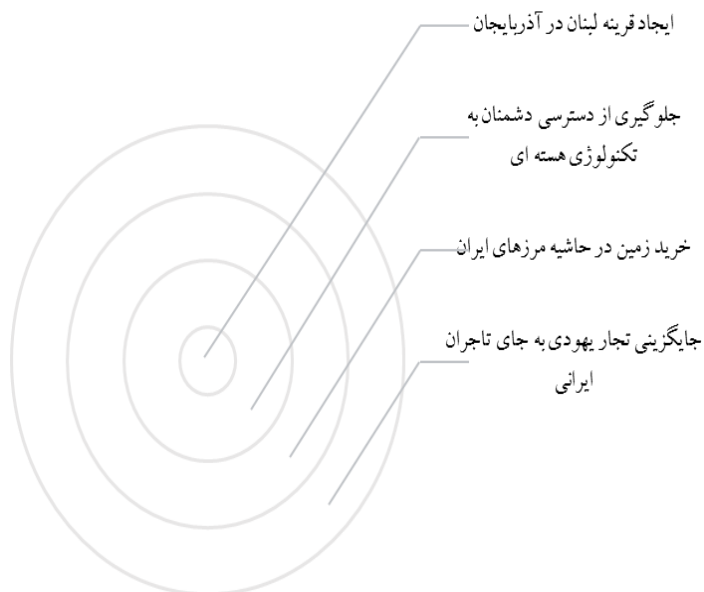
*علاقه‌مندی بسیار زیاد این کشور برای همکاری با ناتو و عضویت در آن (پیشگاهی‌فرد و موسوی‌فر، ۱۳۸۹: ۱۱۹)؛ به‌ویژه از این منظر که یکی از انگیزه‌های اصلی گسترش ناتو به آذربایجان، علاوه بر تحت فشارگذاشتن روسیه، کنترل ایران است (Cafarli, 2014:4).

* عدم امکان مشارکت ایران در طرح‌های استخراج انرژی و همچنین، انتقال نفت و گاز آذربایجان توسط شرکت‌های چندملیتی از مسیری بجز مسیر ایران و تقویت رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ایران از این طریق. مهم‌ترین این طرح‌ها عبارتند از: ۱- خط لوله «باکو- تفلیس- جیهان»، که مهم‌ترین تاثیر این خط لوله، محرومیت ایران از فواید سیاسی و اقتصادی فراوان عبور این خط لوله از خاک خود و شتاب‌بخشی به همکاری‌های راهبردی ترکیه و آذربایجان بوده است (Starr & Cornel, 2005:26). از دیگر طرح‌های مهم می‌توان از: خط لوله «باکو- تفلیس- ارزروم»، خط لوله «ناباکو»، کنسرسیوم نفتی «قرن» و طرح

«ترانس - آناتولی» نام برد (موسوی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۵۳). البته، اتخاذ چنین تصمیمی برای انتقال انرژی صادراتی خود از ترکیه، به دلیل فشار بسیار زیاد دولت آمریکا و در راستای سیاست (همه چیز منهای ایران) این کشور بوده است (ارجمند و دیگران، ۱۳۹۳: ۷۴). پروژه «قرن» در واقع نقطه شروع اختلافات ایران و آذربایجان نامیده می‌شود، که ایران در آن به دلایلی که در بالا به آن‌ها اشاره شد، کنار گذاشته شد.

* زمینه‌سازی برای نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای در منطقه قفقاز؛ از جمله ایالات متحده آمریکا، ناتو، ترکیه (احداث پایگاه نظامی در نخجوان و رقابت با ایران و روسیه در منطقه قفقاز)، اسرائیل (ایجاد قرینه لبنان در آذربایجان)، عربستان سعودی (باهدف گسترش اندیشه وهابیت) (جوادی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۰۱-۱۰۲).

نمودار ذیل مهم‌ترین اهداف اسرائیل از حضور در آذربایجان را نشان می‌دهد:

نمودار ۱-۴: مهم‌ترین اهداف اسرائیل از حضور در آذربایجان (نمودار از نگارندگان براساس کامران و

دیگران، ۱۳۹۰: ۷۲-۷۶).

* حضور نزدیک قدرت‌های فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای؛ به‌ویژه ایالات متحده، اسرائیل و ترکیه در آذربایجان، چالش‌های جدی امنیتی و اقتصادی و سیاسی را برای ایران به‌وجود آورده است. راهبرد اسرائیل در آذربایجان، همچون آمریکا راهبرد همه‌چیز منهای ایران است (Buris, 2003:17).

* وجود جریان ملی‌گرای افراطی و دارای ایده‌های پان‌ترکی در جمهوری آذربایجان که تهدیدی بر تمامیت ارضی ایران محسوب می‌شود (زهرا نی و فرجی لوحه سرا، ۱۳۹۲: ۱۱۷). موضوع آرمانی آذربایجان بزرگ، همواره نقش اصلی را در مناسبات دو کشور داشته، سایر منابع تنش را تحت شعاع خود قرار می‌دهد. این آرمان از سوی پنج کانون تقویت می‌شود: ۱- ترکیه؛ ۲- دولت باکو؛ ۳- تل‌آویو؛ ۴- تصمیم‌سازان آمریکا به‌ویژه حزب جمهوری‌خواه؛ ۵- شوونیست‌های آذری استان‌های شمال غربی ایران (کریمی‌پور، ۱۳۹۴: ۱۸۳). البته، تا زمانی که حکومت مرکزی ایران در ابعاد نظامی و سیاسی قدرتمند است، آذربایجان از طرح این موضوع بیش از ایران آسیب‌پذیر است.

* تحریف رسمی تاریخ و تمامیت ارضی ایران در کتب رسمی جمهوری آذربایجان (Nasibu, 2012:6).

* رقابت دو کشور در زمینه رژیم حقوقی خزر: آذربایجان ادعا دارد اتحاد شوروی در ۱۹۷۰ تمامی خط فرضی بین آستارا تا خلیج حسینقلی جمهوری‌های ساحلی را تقسیم کرده است؛ لذا معتقد است هر کشور ساحلی سهم خود از خزر را از یک منطقه امتداد ساحلی تا خط مرکزی (خطی که فاصله برابری از هر ساحل دارد) به‌دست خواهد آورد. با طرح این ادعا، در رابطه با رژیم حقوقی خزر، به ایران آن سهمی از خزر تعلق می‌گیرد که زیر خط مابین دو نقطه مرزی خشکی ایران؛ یعنی آستارا تا خلیج حسینقلی است، که فقط ۱۱ درصد خزر را شامل می‌شود که به‌شدت با خواست ایران مبنی بر محدوده ۲۰ درصدی

در تعارض است؛ ضمن اینکه تلاش‌های آذربایجان برای نظامی کردن خزر نیز از جمله مسائل مهم در این حوزه محسوب می‌شود (ذکی و ولیقلیزاده، ۱۳۹۳: ۵۵۲).

* ایجاد آلودگی زیست- محیطی گسترده در خزر و ادعای مالکیت میدان‌های انرژی ایران در دریای خزر؛ از جمله دو میدان نفتی «سردار جنگل» و «البرز» و دعوت از شرکت‌های نفتی برای استخراج نفت قبل از شکل‌گیری رژیم حقوقی خزر (کولایی و اصولی، ۱۳۹۱: ۸۵). این مسأله گاه به برخوردهایی بین دو کشور منجر شده است؛ از جمله در سال ۱۳۸۰ دو شرکت بریتیش پترولیوم از انگلیس و استات اویل نروژ با اخطار شدید نیروی هوایی ایران از فعالیت در میدان البرز که به صورت یک‌طرفه از سوی آذربایجان به این دو شرکت واگذار شده بود، دست برداشتند.

* روابط نزدیک ایران با ارمنستان، بحران قره‌باغ و مواضع متناقض مسؤولان ایرانی در قبال آن (بی‌طرفی متمایل به ارمنستان)، موجب بدبینی دولتمردان آذری نسبت به ایران شد که در واقع، انتظار حمایت همه‌جانبه این کشور از خود در راستای اشتراکات دینی، زبانی و... را داشتند (Varun & Fitzgerald, 2012: 25). تداوم بحران مذکور می‌تواند زمینه‌ساز مداخله نظامی روسیه به حمایت از ارمنستان و همچنین، حمایت ایالات متحده آمریکا و ناتو از آذربایجان گردد که این موضوع امنیت ملی ایران را هم به مخاطره می‌اندازد (Martirosyan, 2009: 2). علاوه بر آن، خطر بروز درگیری مجدد در این منطقه و تبعاتی، مانند: گسترش بی‌ثباتی، هجوم آوارگان جنگی به کشور و دستاویز شدن برای حضور سیاسی- امنیتی آمریکا و اسرائیل در منطقه را در پی خواهد داشت (ذکی و ولیقلیزاده، ۱۳۹۳: ۵۵۵).

* پناه دادن به گروهک‌های معارض و تجزیه‌طلب. این اقدام با فشار گسترده لابی صهیونیستی صورت پذیرفته است و حتی در مقطعی بحث انتقال ساکنان اردوگاه اشرف عراق به آذربایجان مطرح شد (طالبی، ۱۳۹۲: ۶).

بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش ژئوپلیتیکی جمهوری .../ ۸۱

در جدول ۱-۴ مهم‌ترین مسائل سیاسی- امنیتی و اقتصادی و فرهنگی موجود در روابط آذربایجان و ایران آورده شده است:

جدول ۱-۴: مهم‌ترین چالش‌های موجود در روابط آذربایجان و ایران

الگوی تقسیم‌بندی چالش‌ها در چهارچوب ژئوپلیتیک		
چالش‌های ژئواکونومیک	چالش‌های ژئوکالچری	چالش‌های سیاسی-امنیتی
زمینه‌سازی برای نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، تعارض منافع دو کشور درباره رژیم حقوقی دریای خزر، ادعای مالکیت میادین انرژی ایران در دریای خزر توسط آذربایجان	پان‌آدریسم، سکولاریسم، نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، تحریف تاریخ و تمامیت ارضی ایران در کتب رسمی	نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، بحران ناگورنو-قره‌باغ، آلودگی زیست-محیطی دریای خزر(سلامت بهداشتی ساکنان استان‌های شمالی ایران، رژیم حقوقی خزر، پناه دادن به گروه‌های معارض و تجزیه‌طلب، وجود جریان سکولار و ملی‌گرای افراطی

(نمودار از نگارندگان)

بررسی مهم‌ترین متغیرهای اقتصادی مؤثر بر وابستگی ژئوپلیتیک نخجوان به ایران

الف- صادرات گاز: نخجوان به‌طور کامل برای تامین گاز مصرفی خود به ایران وابسته است. گاز مورد نیاز مصرفی این جمهوری از طریق انعقاد قرارداد مبادله انرژی بین ایران و آذربایجان تامین می‌شود که در سال ۲۰۰۴ میلادی بین دو کشور مورد توافق قرار گرفت. در این توافق ۲۵ ساله، روزانه یک میلیون متر مکعب گاز طبیعی آذربایجان از مسیر ایران به نخجوان تحویل داده می‌شود و مسیر این انتقال از خط لوله سلماس-نخجوان انجام می‌گیرد. ایران در بازه زمانی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۳ میلادی بیش از یک میلیارد و ۷۵۰ میلیون مترمکعب گاز جمهوری آذربایجان را به نخجوان سوآپ کرده است که بیشترین حجم

سوآپ گاز آذربایجان از طریق ایران به نخجوان به میزان ۳۴۷ میلیون مترمکعب در سال ۲۰۱۲ میلادی انجام شده است (U.S. Energy Information Administration, 2015:1-13). ۱۵ درصد از حجم گاز تحویل گرفته شده در منطقه آستارا به‌عنوان حق معاوضه، توسط ایران کسر شده و معادل بقیه گاز دریافتی از جمهوری آذربایجان در منطقه جلفا به نخجوان تحویل داده می‌شود (شرکت ملی گاز ایران، ۱۳۹۲). شایان ذکر است که در مرداد ۱۳۹۳ دو کشور متعهد شدند میزان سوآپ گاز به نخجوان تا سال ۲۰۱۵ میلادی، افزایش و به یک میلیارد متر مکعب در سال برسد که این هدف در سال ۹۳ فراتر از یک میلیون متر مکعب در روز رسید (لباف، ۱۳۹۳: ۶).

ب- صادرات برق به نخجوان: نخجوان فاقد منابع زیرزمینی انرژی است و به دلیل مسأله قره‌باغ، خطوط انتقال انرژی آذربایجان به این جمهوری قطع است. شایان ذکر است که در بحران ذکر شده، انتقال برق ایران به نخجوان نقش مهمی در تامین الکتریسیته مورد نیاز این جمهوری داشت.

طبق قرارداد دوجانبه بین ایران و دولت آذربایجان، میزان صادرات روزانه برق ایران به نخجوان ۱/۱ میلیون کیلووات است (محمدی، ۱۳۸۵: ۲۷). با استناد به آخرین آمار ارائه شده توسط شرکت «توانیر»، در سال ۱۳۹۲، ایران ۶۵ میلیون کیلووات ساعت برق به نخجوان صادر کرده است. طی سال‌های اخیر و با انعقاد قرارداد با شرکت «پارس ساختار» ایران، خط برق ۲۴ کیلومتری و ۱۱۰ کیلوواتی با ارزش ۱ میلیون و ۶۸۰ هزار منات، میان نیروگاه مدول و نیروگاه توربین گازی نخجوان، کشیده شده است (رضایی، ۱۳۹۲: ۵). در سالیان اخیر، همچنین طرح‌هایی در زمینه تولید برق بادی و خورشیدی در نخجوان به انجام رسیده است که همراه با به سرانجام رسیدن طرح‌های اشاره شده در فوق، از میزان وابستگی نخجوان به برق وارداتی از ایران کاسته خواهد شد.

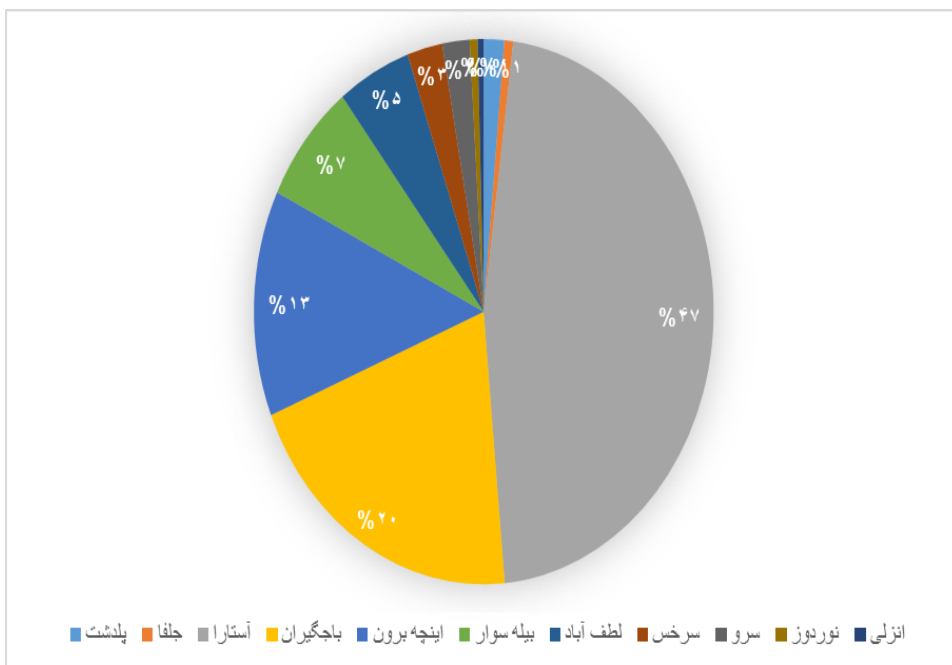
بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش ژئوپلیتیکی جمهوری .../۸۳

ج- تجارت: بخش عمده تجارت بین ایران و نخجوان از دو گمرک مرزی «پلدشت» و «جلفا» صورت می‌گیرد. متوسط حجم سالانه تجارت با نخجوان از گمرک جلفا، به ۵/۵ میلیون دلار در سال بوده و این مقدار در سال ۱۳۹۴ از نظر ارزش مالی، ۱۵۷۱۱۵۶۳ دلار بود که شاهد افزایش سه برابری نسبت به میانگین ارزشی تجارت در سال‌های قبل از خود بوده است. همچنین، ارزش مالی واردات از نخجوان، ۱۱۴۵۰۳ دلار در سال ۱۳۹۴ بوده و مقایسه ارقام فوق بیانگر تراز مثبت عملکرد گمرک مذکور در تجارت با جمهوری نخجوان است. میزان صادرات صورت‌گرفته از گمرک صنم بلاغی به جمهوری نخجوان در سال ۹۴، ۱۰۳۴۲۴۹ کیلوگرم کالا به ارزش مالی ۱۳۲۲۱۲۶ دلار، شامل: محصولات کشاورزی، مواد غذایی، البسه و تولیدات داخلی بوده است (سالنامه آماری گمرک، ۱۳۹۴).

با وجود پتانسیل‌های بالای اقتصادی ایران و به‌ویژه شمال‌غرب کشور، رقم تجارت سالانه ۷ میلیون دلاری ناچیز به نظر می‌رسد. محدودیت‌های گمرکی، لغو قانون روادید برای اتباع ایرانی توسط پارلمان آذربایجان، قیمت تمام‌شده بالاتر و کیفیت پایین‌تر تولیدات ایرانی نسبت به رقبا از جمله ترکیه، باعث حضور تجاری ضعیف ایران در نخجوان شده است.

د- تجارت چمدانی: تجارت چمدانی به نخجوان از طریق دو گمرک مرزی پلدشت و جلفا صورت می‌گیرد. در تعریف، به تجارت خرد و کوچک که معمولاً در حد صندوق عقب یک ماشین و یا چند چمدان بار است، «تجارت چمدانی» گفته می‌شود که با وجود کوچک بودن نسبت به تجارت کلان کشورها سالانه چندین میلیون دلار ارزآوری دارد (صادقی و دیگران، ۱۳۹۱: ۶۵). در حال حاضر صادرات چمدانی ایران به نخجوان از طریق دو گمرک یاد شده وضعیت مطلوبی ندارد و مقایسه این دو مبادی رسمی با سایر گمرکات فعال در صادرات چمدانی، این مسأله را تایید می‌کند. از کل ارزش ۷۲ میلیون

دلاری صادرات چمدانی در سال ۱۳۹۴ (آخرین آمار رسمی ارائه شده) روی هم‌رفته تنها ۲ درصد آن به این دو گمرک اختصاص دارد (سالنامه آماری گمرک، ۱۳۹۴). شکل زیر مقایسه وضعیت گمرکات همجوار نخجوان از نظر تجارت چمدانی در سال ۱۳۹۴ است.

نمودار ۲-۴: مقایسه دو بازارچه مرزی جلفا و پلدشت با سایر گمرکات کشور از کل ۷۲ میلیون دلار ارزش صادرات چمدانی سال ۱۳۹۴ (سالنامه آماری گمرک، ۱۳۹۴). نمودار از نگارندگان).

۵- توافقنامه ترجیحات تجاری: جمهوری اسلامی ایران در مجموع هشت موافقت‌نامه تجارت ترجیحی در حال اجرا (*in force*) با سایر کشورها دارد که در ارتباط با نخجوان، با وجود تبادل پیش‌نویس اولیه توافقنامه ترجیحات تجاری، دولت آذربایجان هنوز جوابی مبنی بر مخالفت و یا موافقت خود با چنین توافقنامه‌ای را به طرف ایرانی اعلام نکرده

است. اتاق بازرگانی ایران، رایج‌ترین تعریفی را که در ارتباط با موافقت‌نامه ترجیحات تجاری وجود دارد، چنین آورده است: موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی و آزاد که در زبان انگلیسی با عنوان *PTA*^۱ شناخته شده است و در واقع، توافق‌های بین‌المللی میان کشورها به‌منظور تسهیل تجارت و در نتیجه، افزایش حجم تجارت میان کشورهای طرف تجاری است. در این قبیل موافقت‌نامه‌ها، دولت‌ها تسهیلاتی را در فرایند تجارت بین‌المللی برای یکدیگر به وجود می‌آورند که در مورد سایر کشورها قائل نمی‌شوند (سعیدی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۰۸). ایران مزیت‌های فراوانی را در بخش‌های غیرنفتی برای تجارت با همسایگان دارد و در صورت اجرای توافقنامه ترجیحات تجاری بین ایران و آذربایجان، توسعه صادرات غیرنفتی و همچنین، کاهش هزینه‌های صادرات، باعث افزایش حضور تجاری ایران در نخجوان خواهد شد.

و- بازارچه‌های مرزی و مناطق آزاد تجاری در شمال غرب کشور

- **مناطق آزاد تجاری و صنعتی:** مناطق آزاد تجاری فرصت‌هایی برای جذب تکنولوژی، ارز خارجی و تسهیل در صدور صادرات داخلی به‌وجود می‌آورند. در حال حاضر تنها منطقه آزاد تجاری و صنعتی کشور که در مرز مشترک با جمهوری نخجوان و آذربایجان قرار دارد، منطقه آزاد ارس است. منطقه آزاد ارس در شمال‌غرب ایران در نقطه صفر مرزی، در مجاورت با کشورهای ارمنستان، آذربایجان و جمهوری خودمختار نخجوان استقرار یافته است. بر اساس مصوبه هیأت وزیران در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۷ محدوده منطقه آزاد ارس شامل ۹۷۰۰ هکتار از اراضی منطقه می‌شد که براساس مصوبه جدید در ۱۳۸۷/۹/۱۴، محدوده این منطقه به ۵۱ هزار هکتار، شامل بخش‌هایی از دو شهرستان جلفا و خداآفرین افزایش یافت. مهم‌ترین اهداف ایجاد منطقه آزاد ارس عبارتند از:

- حضور مؤثر در ترتیبات منطقه‌ای؛

- ایجاد تمهیدات برای گسترش خدمات ترانزیتی؛
  - توسعه تولیدات صنعتی و معدنی با توجه به مزیت‌های منطقه؛ به‌ویژه در زمینه تامین انرژی؛
  - انتقال فناوری (موسایی و عزیزبانی فر، ۱۳۸۷: ۷۷)؛
  - توسعه گردشگری و جذب توریست (به‌ویژه از منطقه نخجوان آذربایجان و استفاده از مزیت‌های همسایگی با این جمهوری) (Abriz, 2012: 200).
- وضعیت صادرات از بازارچه‌های مرزی ایران به نخجوان:** بازارچه‌های مرزی به عنوان یکی از اهرم‌های مهم در ایجاد اشتغال، محوطه‌ای است محصور در نقطه صفر مرزی یا مکان‌هایی است که طبق تفاهم‌نامه‌های منعقد بین ایران و کشورهای همجوار ایجاد شده و امکان صادرات و واردات کالا را با برخی تسهیلات میسر می‌کند (فلاحی و دیگران، ۱۳۹۱: ۳). بازارچه مرزی فعال ایران در مرز مشترک با نخجوان، بازارچه صنم بلاغی است. پس از فروپاشی شوروی در ۱۹۹۱ و پیوندهای تاریخی بین دو سوی ارس، باب مبادلات غیرقانونی کالاها گشوده شد. لذا در راستای رفع این مشکل و برقراری امنیت در مراودات تجاری، در سال ۱۳۷۱ بازارچه مذکور بازگشایی شد (Alipour & norieva, 2009: 598). ارزش صادرات کالا از بازارچه مرزی صنم بلاغی به نخجوان در سال ۱۳۹۴ به ۱۳۲۲۰۰۰ دلار و عمدتاً شامل لبنیات، سنگ‌های ساختمانی و تولیدات غذایی بوده است. شایان ذکر است ارزش صادرات کالا از بازارچه مذکور در سال ۱۳۹۳، ۹۵۲۰۰۰ دلار بوده است (سالنامه آماری گمرک، ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴). برای بهبود صادرات از این بازارچه به نخجوان، کنترل کیفی کالاهای صادراتی، گسترش دانش تجاری تاجران بومی، ارائه مشوق‌های صادراتی به تاجران محلی، موافقت‌نامه‌های دوجانبه برای معافیت بازرگانان از پرداخت حقوق و عوارض گمرکی برای کالاهایی که در داخل یکی از دو سوی مرز تولید می‌شود، ضروری است.

ز- اهمیت رعایت استانداردهای تولیدی در کالاهای صادراتی: استانداردسازی به معنی دقت در تولید کالا از نظر وزن و حجم و داشتن کیفیت و خواص فیزیکی شیمیایی بیان شده قبل از تولید است. رعایت استاندارد از دلایل اصلی اطمینان مشتریان به کالاهای خارجی است و این فقط شامل استانداردهای داخلی کشور نمی‌شود. بدین منظور، ابتدا باید با شناسایی کالاهای مورد نیاز مردم نخجوان و اطلاع از استانداردهای مورد استفاده دولت آذربایجان؛ در جهت تولیدات صادراتی با کیفیت و با قیمت‌های مناسب رقابت در بازار نخجوان، بهره برد. در این مورد باید از تجربیات تلخی که در سال‌های اولیه استقلال جمهوری‌های آسیای مرکزی و در زمینه صادرات کالاهای نامرغوب به این کشورها در نتیجه عدم نظارت کافی بر کالاهای صادراتی به وجود آمد، استفاده شود (سلطانی، ۱۳۹۴: ۹۷). استفاده از ابزارهای نامناسب برای معرفی محصول یکی از دلایل بی‌توجهی مشتری‌های خارجی به محصولات داخلی است. آموزش دست‌اندرکاران فعال در صادرات کالا به نخجوان، نزدیک‌سازی استانداردهای دو کشور ایران و آذربایجان به یکدیگر، ایجاد آزمایشگاه‌های کنترل کیفی در گمرک مرزی، استفاده از شیوه‌های مناسب در تبلیغات کالاهای ایرانی به نحوی که با استانداردهای اخلاقی و فرهنگ مصرف مردم نخجوان متناسب باشد و جلوگیری از فعالیت تجاری افرادی که کالاهای با کیفیت پایین را به نخجوان صادر می‌کنند، گام‌های مؤثری برای ارتقای استاندارد کالاهای ایرانی خواهند بود.

ح- زیرساخت‌های ارتباطی و حمل و نقل: در رابطه با حوزه ارتباطی و حمل و نقل، پس از وقوع بحران قره‌باغ، تنها راه ارتباط زمینی بین نخجوان با سرزمین اصلی، استفاده از مسیر ایران است و در این راستا، طرح‌های ارتباطی متعددی به انجام رسیده و یا در حال انجام است که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

* افتتاح خط اتوبوسرانی نخجوان-باکو-نخجوان، در ۲۰۰۷؛

* راه‌اندازی خط اتوبوسرانی نخجوان-تبریز-تهران در اکتبر ۲۰۱۱؛

* احداث ساختمان‌های اداری و مجتمع گمرکی «جلفا» و «شاه‌تختی» نخجوان (خلیلی و دیگران، ۱۳۹۱: ۶۲)؛

* طرح احداث راه آهن مینجوان- اردوباد به درخواست جمهوری آذربایجان. احداث پل‌ها در رودخانه ارس نیز نقشی مهم در توسعه روابط حمل و نقل داشته است. هم‌اکنون، چندین پل برای تسهیل در ارتباط زمینی بین ایران و نخجوان، بر روی ارس احداث شده است:

۱- راه‌اندازی پل بین‌المللی شاه‌تختی - پلدشت در سال ۲۰۰۷؛

۲- احداث پل جلفا-جلفا؛

۳- پل پلدشت - شاه‌تختی؛

۴- پل جدید جلفا - نخجوان که در ۱۳۹۲ مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

در رابطه با راه‌های هوایی نیز کریدور هوایی ایران در امتداد مرز شمالی، دو قسمت جمهوری آذربایجان را به هم متصل می‌کند (سلطانی، ۱۳۹۴: ۸۳).

در حال حاضر، ارتباط نخجوان و آذربایجان از طریق جاده جلفا به خداآفرین انجام می‌شود و طبق آمار ارائه شده توسط گمرک ایران، بین آذربایجان و نخجوان و از طریق خاک ایران، روزانه ۱۵۰۰ نفر مسافر در حال تردد هستند (سالنامه آماری گمرک، ۱۳۹۴). دولت آذربایجان به منظور کاهش وابستگی به ایران، پروازهایی به طور منظم بین نخجوان و استانبول از طریق خطوط هوایی ترکیه (THY) برقرار کرده و همچنین، انجام خدمات اتوبوسرانی توسط شرکت‌هایی از استان ایگدیر ترکیه و پروژه راه‌آهن قارص- ایغدیر- نخجوان از دیگر اقدامات این کشور است (Zaman, 2015:88). اهمیت بهبود زیرساخت‌های ارتباطی بین ایران و نخجوان از این منظر اهمیت دارد که می‌تواند عاملی در جهت کاهش بهای تمام شده کالاها و خدمات صادراتی به این منطقه و ارتقای قدرت

رقابت با ترکیه، رشد تجارت، گسترش توریسم و به‌طور کلی وابستگی بیشتر نخجوان به ایران گردد و از نظر سیاسی بسیار سودمند خواهد بود.

ط- وضعیت همکاری‌های کشاورزی: مهم‌ترین همکاری‌هایی که تاکنون در بخش کشاورزی بین ایران و جمهوری نخجوان وجود داشته، عبارتند از:

- زیرکشت رفتن ۵۰۰ هکتار از زمین‌های زراعی جمهوری نخجوان توسط کشاورزان پلدشتی به‌منظور کاشت دانه روغنی کلزا از سال ۱۳۹۰. که به‌موجب آن محصول این مزارع که توسط کشاورزان و با دانش فنی کارشناسان ایرانی کاشته می‌شود، توسط دولت نخجوان به صورت تضمینی خریداری خواهد شد.

- رهاسازی ۷۰ هزار قطعه بچه‌ماهی در منابع آبی نخجوان توسط ایران. عمده این ماهیان شامل کپور معمولی، آمور، فیتوفاک و بیگ هد است. در سال ۱۳۹۱ نیز تعداد ۲۰۰ هزار قطعه بچه ماهیان گرمابی در آب‌های داخلی نخجوان رها شدند.

- همکاری‌ها در زمینه کشت سیب‌زمینی، ذرت و احداث واحدهای دامداری صنعتی و مرغداری، بین نخجوان و استان‌های مرزی شمال غربی ایران و همکاری‌های مشترک در زمینه تولید گیاهان دارویی (سرکنسولگری ایران در نخجوان، ۱۳۹۴).

- تفاهمنامه واردات ۴۰ هزار تن محصول چغندر قند تولیدی نخجوان به ایران و فرآوری و تبدیل آن به شکر در کارخانه قند خوی در آذربایجان غربی. از این میزان چغندر وارد شده حدود ۴ هزار تن شکر به‌دست خواهد آمد که مجدداً به جمهوری نخجوان صادر خواهد شد و با واردات این محصول و صادرات شکر تولیدی به این جمهوری، نزدیک به یک میلیون و ۵۰۰ هزار دلار نیز عاید ایران خواهد شد.

- کشت محصول چغندر قند در ۱۲۰۰ هکتار از اراضی نخجوان توسط کشاورزان ایرانی با برداشت ۱۲۰۰۰ تن محصول در سال. همکاری‌ها در زمینه توسعه سامانه‌های

آبیاری تحت فشار، واحدهای پرورش ماهی، باغبانی و تولید نهال و مبارزه با آفات کشاورزی بین استان آذربایجان غربی و نخجوان وجود دارد.

علی‌رغم پیشرفت‌های ایران در زمینه تولید ادوات کشاورزی و کشت محصولات باغی و کشاورزی، و نیاز روزافزون نخجوان به این محصولات؛ روابط دوجانبه در حیطه کشاورزی مطلوب نبوده است؛ به‌گونه‌ای که در طی ۱۰ سال اخیر، به‌عنوان نمونه صادرات تراکتور به نخجوان، تنها ۲۰ دستگاه و آن هم در سال ۱۳۸۴ بوده است که تعداد بسیار ناچیزی است (سلطانی، ۱۳۹۴: ۸۸).

ی- ارائه تسهیلات گمرکی: محدودیت‌های گمرکی، عامل مهمی در کاهش سطح مراودات تجاری، توریستی و... بین ایران و نخجوان است که تلاش‌های مسؤولان ذی‌ربط را برای رفع و کاهش این مشکلات می‌طلبد. از مهم‌ترین این مشکلات می‌توان اشاره کرد به:

- ممنوعیت عبور کامیون‌های ایرانی با ارتفاع بیش از ۴/۳۰ متر به نخجوان و آذربایجان، که این ممنوعیت مشکلاتی را در صادرات برخی تولیدات صنعتی بزرگ به نخجوان به‌وجود می‌آورد.

- لغو یک‌طرفه قانون عدم نیاز به روادید تا شعاع ۴۵ کیلومتری برای شهروندان ایرانی برای ورود به نخجوان توسط پارلمان آذربایجان.

- شبانه‌روزی نبودن فعالیت گمرکات مرزی دو کشور و معطلی‌های ناشی از آن (زارعی، ۱۳۸۷: ۸). در چند سال اخیر در دوره‌هایی گمرک جمهوری نخجوان، واردات کالا از ایران را به‌شدت محدود کرده است. این رویکرد در ظاهر به‌منظور کنترل و متعادل کردن بازار این جمهوری اعمال می‌شود؛ اما می‌تواند در راستای کاهش وابستگی آذربایجان (نخجوان) به ایران در حوزه اقتصادی و رویکردی سیاسی باشد (رمضانی بونش، ۱۳۹۲: ۳).

بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش ژئوپلیتیکی جمهوری .../ ۹۱

معافیت صادرات کالاها و خدمات از اخذ هرگونه مجوز به استثنای استانداردهای اجباری مرسوم در تجارت بین‌الملل مورد درخواست خریداران، تنظیم ساعات فعالیت گمرکات مرزی با نخجوان، ایجاد شعب بانک‌های ایرانی در گمرکات مرز، تشکیل ستاد هماهنگی کلیه دستگاه‌های اجرایی مرتبط با تجارت فرامرزی؛ از جمله مرزبانی، گمرکات و راهداری استان‌های شمال غربی به منظور تسهیل و حداکثر کردن فعالیت ورود و خروج کالا از نقطه صفر مرزی و شبانه‌روزی شدن گمرکات مرزی و اعمال مدیریت واحد مرزی توسط گمرک ایران می‌تواند در رفع برخی موانع گمرکی مؤثر باشد.

ک- روابط پولی و بانکی: بدیهی است بدون داشتن روابط پولی و بانکی مناسب، نمی‌توان مراودات بالای اقتصادی را در روابط دوجانبه انتظار داشت. در زمینه روابط پولی و بانکی بین ایران و آذربایجان، مشکلات چندی وجود دارد که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

- مبادلات بازرگانی بین دو کشور خارج از سیستم بانکی و بدون گشایش LC انجام می‌شود.

- مشارکت آذربایجان در تحریم‌ها علیه ایران در سطح گسترده‌تر از قطعنامه‌های شورای امنیت؛ به طوری که شهروندان ایرانی نمی‌توانند در بانک‌های جمهوری آذربایجان حساب بانکی باز کنند.

- مصادره کردن دهها میلیون دلار از سرمایه ایرانیان از طریق لغو امتیاز رویال بانک.

- تعطیلی نمایندگی کمیته امداد امام خمینی (اولی نسب، ۱۳۹۲: ۱۷۲).

در این ارتباط انتظار می‌رود با رفع تحریم‌های بانکی و برقراری سوئیفت بین بانک‌های ایرانی و خارجی در اواخر ۱۳۹۴، حجم روابط پولی و بانکی بین ایران و طرف آذری افزایش یابد.

۲-۴. اطلاعات پرسشنامه‌ای

مشخصات جامعه آماری: جامعه آماری مرتبط با موضوع پژوهش کنونی، همگی دارای سطح تحصیلات دکتری و از اعضای هیات علمی دانشگاه‌های «تهران»، «شهیدبهشتی»، «علوم و تحقیقات»، «فردوسی مشهد»، «تربیت مدرس» و از رشته‌های علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و جغرافیای سیاسی هستند.

جدول ۲-۴: فراوانی جامعه آماری در هریک از شاخه‌های تحصیلی

فراوانی		سطح تحصیلات	رشته تحصیلی	N
۱۱		دکتری	جغرافیای سیاسی	۲۷
۹		دکتری	علوم سیاسی	۲۷
۷		دکتری	روابط بین‌الملل	۲۷

(جدول از نگارندگان)

روایی و پایایی پرسشنامه

در این تحقیق، روایی پرسشنامه، با پوشش کامل مبانی نظری و همچنین، نظرهای استادان متخصص در زمینه روابط بین‌الملل و علوم سیاسی و جغرافیای سیاسی، بررسی و درنهایت، روایی محتوایی و ساختاری آن تأیید شد. در رابطه با پایایی پرسشنامه، یکی از روش‌های محاسبه پایایی، ضریب آلفای کرونباخ است. چنانچه ضریب آلفای کرونباخ برای یک مقیاس بیش از ۰/۷ محاسبه گردد، پایایی آن مقیاس مطلوب ارزیابی می‌شود. ضریب آلفای کرونباخ در این پژوهش ۰/۷۶۶ محاسبه شد که بالاتر از ۰/۷ است؛ بنابراین، پایایی پرسشنامه مطلوب ارزیابی شده است.

آزمون نرمال بودن داده‌ها با استفاده از آزمون «شاپیرو-ویلک»^۱

در این پژوهش برای بررسی نرمال بودن داده‌ها فرض صفر را مبتنی بر اینکه توزیع داده‌ها نرمال است، در سطح خطای ۰.۰۵٪ آزمون می‌کنیم. بنابراین، اگر مقدار معناداری بزرگ‌تر یا مساوی ۰.۰۵٪ باشد، توزیع داده‌ها نرمال خواهد بود.

جدول ۳-۴: آزمون نرمال بودن داده‌ها با استفاده از آزمون «شاپیرو - ویلک»

معناداری	N	(شاپیرو - ویلک)	بعد مورد بررسی
۰.۰۸۴۰	۲۷	۰.۹۷۹	بعد اقتصادی

(جدول از نگارندگان)

همان‌طور که مشاهده می‌شود، سطح معناداری در بعد اقتصادی بالاتر از ۰.۰۵٪ است؛ بنابراین، داده‌ها طبق آزمون شاپیرو-ویلک، نرمال هستند.

میزان تاثیر متغیرهای اقتصادی در افزایش وابستگی نخجوان به ایران

در رابطه با بخش اقتصادی و تجاری، میزان تاثیر هرکدام از متغیرهای این بعد و پاسخ‌های ارائه شده توسط پرسش‌شوندگان در جدول ۴-۴ ارائه شده است:

جدول ۴-۴: میانگین و میزان تاثیر متغیرهای اقتصادی و تجاری بر افزایش وابستگی نخجوان به ایران در آینده

ردیف	میزان تاثیر بعد مربوطه		زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	میانگین
	گروه	زیاد					
۱	گسترش فعالیت بازارچه‌های مرزی و مناطق آزاد تجاری موجود در شمال غرب ایران	فراوانی	۷	۱۵	۴	۰	۱
۲	ارائه تسهیلات گمرکی	فراوانی	۸	۱۱	۶	۲	۰
۳	ایجاد تشکل‌های خصوصی توسعه تجارت	فراوانی	۶	۱۵	۶	۰	۰
۴	افزایش حجم سوآپ نفت و گاز و توسعه فعالیت‌های نیروگاهی و تولید انرژی در نخجوان	فراوانی	۱۴	۱۲	۱	۰	۰
۵	اجرای توافقنامه ترجیحات تجاری	فراوانی	۱۰	۶	۳	۷	۱
۶	ارتقای سطح روابط پولی و بانکی	فراوانی	۱۲	۹	۲	۳	۱
۷	افزایش حمل و نقل زمینی از طریق خاک ایران	فراوانی	۲۰	۶	۱	۰	۰
۸	رعایت استانداردهای لازم در کالاهای صادراتی به نخجوان	فراوانی	۱۰	۱۱	۶	۰	۰
۹	افزایش حجم تجارت چمدانی	فراوانی	۴	۱۱	۹	۳	۰
۱۰	بهبود زیرساخت‌های ارتباطی زمینی مانند ریل و جاده	فراوانی	۱۶	۱۱	۰	۰	۰
۱۱	ایجاد صنایع تبدیلی و طرح‌های مشترک کشاورزی	فراوانی	۴	۸	۱	۲	۱
میانگین کلی: ۴.۰۵							

(جدول از نگارندگان)

اولویت‌بندی متغیرهای مؤثر در بعد اقتصادی و تجاری

با توجه به نتایج به‌دست آمده و براساس پاسخ‌های ارائه شده، در بین متغیرهای اقتصادی و تجاری؛ افزایش حمل و نقل زمینی از خاک ایران دارای بیشترین رتبه میانگین و تجارت چمدانی دارای کمترین اهمیت بوده‌اند.

جدول ۵-۴: اولویت‌بندی متغیرهای مؤثر در بعد اقتصادی و تجاری براساس

بیشترین «رتبه میانگین» به‌دست آمده از آزمون فریدمن

اولویت	متغیرها	رتبه میانگین
۱	افزایش حمل و نقل زمینی از طریق خاک ایران	۸.۲۴
۲	بهبود زیرساخت‌های ارتباط زمینی مانند جاده و ریل	۷.۷۸
۳	افزایش حجم سوآپ نفت و گاز و توسعه فعالیت‌های نیروگاهی و تولید انرژی در نخجوان	۷.۳۹
۴	ارائه تسهیلات گمرکی	۶.۶۳
۵	ارتقای سطح روابط پولی و بانکی	۶.۲۸
۶	رعایت استانداردهای لازم در کالاهای صادراتی به نخجوان	۶.۲۴
۷	گسترش فعالیت بازارچه‌های مرزی و مناطق آزاد تجاری ایران	۵.۵۷
۸	ایجاد تشکل‌های خصوصی توسعه تجارت	۵.۴۴
۹	اجرای توافقنامه ترجیحات تجاری	۵.۲۰
۱۰	افزایش حجم تجارت چمدانی	۴.۲۰
۱۱	ایجاد صنایع تبدیلی و طرح‌های مشترک کشاورزی	۴.۰۲

(جدول از نگارندگان)

۵ - نتیجه‌گیری

عدم پیوستگی جغرافیایی آذربایجان و نبود امکان برقراری ارتباط زمینی با واحد برون‌گان خود(نخجوان)، از بزرگترین مشکلات استراتژیک این کشور است و از آنجا که آذربایجان

در شرایط خصمانه با ارمنستان قرار دارد و دورنمای روشنی از بهبود روابط با آن کشور در آینده‌ای نزدیک مشاهده نمی‌شود، استفاده از موقعیت جغرافیایی برون‌بوم جمهوری نخجوان، می‌تواند کمک درخور توجهی بر تعادل بخشی و بهبود روابط دو کشور ایران و آذربایجان داشته باشد و افزایش میزان وابستگی ژئوپلیتیک نخجوان به ایران در ابعاد مختلف؛ به‌ویژه اقتصادی باعث خواهد شد تا در مواقع لزوم، رسیدن به هدف فوق را برای ایران میسر سازد. ماهیت مناسبات اقتصادی ایران و نخجوان نشان می‌دهد تاکنون ایران موفق نشده است منافع راهبردی خود را بر محور وابستگی ژئوپلیتیک گسترش دهد. در واقع، روند مناسبات اقتصادی-تجاری ایران با نخجوان، درگیر موانع مهم ژئوپلیتیک است. موانعی مانند رویکردهای ناسیونالیستی آذربایجان، حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای، تبعات بحران قره‌باغ و مهم‌تر از همه، تفاوت‌های ساختاری دو کشور، مهم‌ترین آنها هستند. ذهنیت خصومت‌آمیز ژئوپلیتیک ناشی از عوامل فوق در نگرش ملی تهران-باکو(عمدتاً تفاوت‌های ساختاری و تنش‌های ناشی از آن)، روابط اقتصادی ایران-نخجوان را نیز در بعد اقتصادی و تجاری، متاثر ساخته است.

در رابطه با مسائل اقتصادی، به‌کارگیری اقداماتی همچون کاهش حجم سوآپ انرژی به نخجوان، به‌عنوان یک ابزار در برابر آذربایجان در حقوق بین‌الملل براهتی پذیرفته نیست و خلاف معاهدات بین‌المللی بوده، تبعاتی را برای ایران به‌وجود می‌آورد؛ اما اگر همین سیاست با راه‌های مسالمت‌آمیزی همچون عدم دریافت حق سوآپ و ...، انجام گیرد، آثار مفیدتری خواهد داشت. سه پارامتر افزایش حمل و نقل زمینی، بهبود زیرساخت‌های ارتباطی و افزایش حجم سوآپ نفت و گاز، به‌عنوان سه اولویت نخست بیان شده‌اند که البته این امر دلیل بر کم‌اهمیت بودن سایر ابعاد ژئواکونومیک نیست. برای رسیدن به این منظور باید از طریق ارائه تسهیلات قانونی و گمرکی، گسترش فعالیت‌های صادراتی؛ به‌ویژه از طریق مناطق آزاد تجاری و صنعتی شمال غرب کشور، بهبود کیفیت کالاهای

بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش ژئوپلیتیکی جمهوری .../۹۷

صادراتی، ارائه مشوق‌های صادراتی توسط دولت به صادرکنندگان، کاهش مبلغ دریافتی از نخجوان به‌عنوان حق سوآپ انرژی، بهبود کیفیت جاده‌های ارتباطی کشور به نخجوان و آذربایجان، و تلاش برای اجرای قانون ترجیحات تجاری با این کشور، اعتماد سازی اقتصادی و... صورت پذیرد.

منابع

- احمدی پور، زهرا؛ قنبری، قاسم و کرمی، قاسم. (۱۳۹۰). سازماندهی سیاسی فضا، ج ۱، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ارجمند، محمدجعفر؛ رضازاده، حبیب و حضرت‌پور، سعیده. (۱۳۹۳). بررسی علل سردی روابط ایران و آذربایجان. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۷(۱).
- اولی نسب، احمد. (۱۳۹۲). امید به پایان مدل یکجانبه در روابط ایران و جمهوری آذربایجان. *قفقاز*، دوره ۱۴.
- پیشگاهی فرد، زهرا و موسوی فر، رحمت ا... (۱۳۸۹). *منافع قدرت‌های فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای در حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز*، ج ۱، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- جوادی، محمدجعفر و رضازاده، حبیب. (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی مواضع ج.ا.ا نسبت به تعیین رژیم حقوقی دریای خزر از منظر ساختار-کارگزار. *سیاست*، ۴۱(۲).
- خلیلی، محسن؛ حیدری، جهانگیر؛ صیادی، هادی و اصغری ثانی، حسین. (۱۳۹۱). *ژنوم‌ها-ی مؤثر در سیاست خارجی ایران و آذربایجان، مطالعات سیاسی جهان اسلام*. ۱۲(۳).
- ذکی، یاشار و ولیقلیزاده، علی. (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل موانع ژئوپلیتیک مناسبات اقتصادی ایران و جمهوری آذربایجان. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۳(۴۶).
- رضایی، کیوان. (۱۳۹۲). *آمار تفصیلی صنعت برق ایران*، تهران: توانیر.
- رمضانی بونش، فرزاد. (۱۳۹۲). *آذربایجان و رویکرد خروج آهسته نخجوان از وابستگی به ایران*، مرکز مطالعات اوراسیا.
- زارعی، امید. (۱۳۸۷). *ترانزیت خارجی، فرصت‌ها و محدودیت‌ها*. گمرک ایران، ۱۱.
- زهرانی، مصطفی و فرجی لوحه‌سرا، تیمور. (۱۳۹۲). *منابع بین‌المللی تداوم بحران قره‌باغ*. آسیای مرکزی و قفقاز. ۸۳.

بررسی و سطح‌بندی متغیرهای اقتصادی مؤثر در افزایش ژئوپلیتیکی جمهوری .../ ۹۹

سالنامه آماری گمرک جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۴). آمار صادرات و واردات و تردد وسایل نقلیه باری و مسافری از مرزهای کشور، تهران: گمرک جمهوری اسلامی ایران. سالنامه آماری گمرک جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۳). آمار تردد وسایل نقلیه باری و مسافری از مرزهای کشور، تهران: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

سعیدی، رضا؛ سعیدی، خلیل و دهقانی، علی. (۱۳۹۳). امکان‌سنجی ایجاد موافقت‌نامه تجارت ترجیحی ایران و کشورهای بریکس. پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۲۲(۶۹).

سلطانی، محسن. (۱۳۹۴). بررسی نقش موقعیت جغرافیایی برونگان جمهوری خودمختار نخجوان در مناسبات ژئوپلیتیکی ایران و جمهوری آذربایجان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد.

صادقی، تورج؛ لشکری، محمد و اسماعیلی، حمیدرضا. (۱۳۹۱). ارائه مدل عوامل اصلی موفقیت در صادرات از دیدگاه صادرکنندگان در ایران. مدیریت بازاریابی، ۷(۱۷). طالبی، سعید. (۱۳۹۲). روابط ایران و جمهوری آذربایجان، چالش‌ها و فرصت‌ها، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس.

فیروزی، مرتضی و سلطانی، محسن. (۱۳۹۳). مفاهیم اساسی در جغرافیای سیاسی، ج ۱، سراب: سراب.

فلاحی، علی؛ نظیفی، مینو و عباسپور، سحر. (۱۳۹۱). بررسی عوامل مؤثر بر صادرات بازارچه‌های مرزی ایران، رهیافت شبکه عصبی مصنوعی. اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، ۱۹(۳).

کریمی‌پور، یدالله. (۱۳۹۴). جغرافیا؛ نخست در خدمت صلح، نگرشی به مناسبات ایران و همسایگان، تهران: انتخاب.

کامران، حسن؛ متقی، افشین و رشیدی، مصطفی. (۱۳۹۰). حضور اسرائیل در قفقاز و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. *جغرافیا*، ۹(۲۸).

کولایی، الهه و اصولی، قاسم. (۱۳۹۱). چگونگی تغییر روابط امنیتی شده ایران و جمهوری آذربایجان. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۵(۱۰).

لباف، عطیه. (۱۳۹۳). صادرات گاز به ۱۰ کشور خارجی. *روزنامه ایران*، ص ۶.

مجته‌زاده، پیروز. (۱۳۸۶). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*، ج ۱، تهران: سمت. محمدی، نسیم. (۱۳۸۵). صادرات ۳۸ میلیون کیلووات ساعت برق به نخجوان. *دنیای اقتصاد* (ارگان رسمی وزارت صنایع)، ص ۲۷.

موسایی، میثم و عزیزبانی‌فر، جمال. (۱۳۸۷). توجیه اقتصادی ایجاد مناطق آزاد. *بررسی‌های بازرگانی*، ۵.

ونت، الکساندر. (۱۳۸۴). *نظریه اجتماعی سیاست بین‌الملل*، ترجمه حمیرا مشیرزاده، ج ۱، تهران: دفتر مطالعات سیاسی وزارت امور خارجه.

موسوی، محمد؛ بهادرخانی، محمدرضا و موسوی، محمدرضا. (۱۳۹۱). تأثیر جایگاه خطوط لوله انرژی بر ژئوپلیتیک منطقه آسیای مرکزی و قفقاز. *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، ۱۸(۸۰).

سرکنسولگری جمهوری اسلامی ایران در نخجوان. (۱۳۹۴). بازیابی شده ۲۹ بهمن ۱۳۹۴، از: [Http://www.nakhchivan.mfa.ir/?siteid=192](http://www.nakhchivan.mfa.ir/?siteid=192).

شرکت ملی گاز ایران. (۱۳۹۲، ۲۰ خرداد). بازیابی شده ۲۲ آبان ۱۳۹۴، از:

Http://www.petronet.ir/home/-/asset_publisher/.../2310157.

بانک جهانی. (22march, 2015). بازیابی شده ۲۵ اردیبهشت، ۱۳۹۴، از:

<Http://www.worldbank.org>.

[Http://www.maps google.com](Http://www.maps.google.com).

Abriz, Mohammad. (2012). "The Role of Free Trade Zones in Economic Development (Case Study: Iran's Aras Free Trade Zone)". *Journal of Basic*

- and Applied Scientific Research. University of Khazar, Baku, Republic of Azerbaijan 2(11).
- Alipour, Hadi. And Norieva, A.(2009). "Trade development trend between Islamic republic of Iran and Azerbaijan republic". *African Journal of Business Management*. Vol.3 (10).
- Buris, Gregory, (2003), "Turkey-Israel: Speed Bumps", *the Middle East Quarterly*, A New Security Frame Work Analysis, Lynn Rainier Boulder co.
- Martirosyan, tigran.(2009). *Iran and the Caucasus: keeping balance in volatility*, Caucasus: publication.
- Nakhchivan, e.(2005). *nakhchivan: Azerbaijan mille elmlar, akademiya sinin nakhchivan bolmasi*.
- Nasibu, nasib. (2012). "Azerbaijan Iranian relation: past and present", *Journal of Azerbaijan Studies*, 6.
- Linkalter, Andrew, (2000), *International Relation: Critical Concepts in political Science*, London: Routledge. 7.
- Onuf, N.(1989). "World of Our Making: Rules and Rule" in *Social theory and International Relations*, Colombia: University of South Carolina press.
- Price, R.M.and Reus-Smith, C.(1998). "Dangerous Liaisons? Critical international theory and Constructivism", *European Journal of International Relations*, No.3.
- Starr, Frederick and Svante, C.(2005). *The Baku–Tbilisi–Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*. Washington DC. Central Asia – Caucasus institute silk road studies program.no.23.
- Smith, L. (1963). *killers or Dreams*, UEA: New York.
- Cafarli, O.(2014). « Azerbaijan Seeks Warmer Ties with Iran. *Eurasia Daily Monitor* ». No: 216.
- U.S. Energy Information Administration.(2015). *Natural Gas Exports from Iran*. U.S. Department of Energy Washington, DC.
- Varun, Vira, and. Fitzgerald, Erin.(2012). "The United States and Iran: Competition involving Turkey and the South Caucasus", (CSIS) Center for Strategic International Studies.12.
- Zaman, Serhat.(2015). "The Concept of Border in Terms of Political Geography and the Border between Turkey and Nakhchivan". *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*.5 (11).

